

ABSTRAKT: Wystawa czasowa w Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie (22 kwietnia – 15 sierpnia 2022) prezentowała Jana Heweliusza jako uczonego i artystę. Na ekspozycję *Księżyc i Tarcza Sobieskiego. Heveliana dawne i sztuka współczesna* złożyły się dzieła Heweliusza (wpisane w 2021 r. na Polską Listę Krajową Programu UNESCO „Pamięć Świata”) oraz *sobiesciana* z PAN Biblioteki Gdańskiej, wybrane obiekty z kolekcji Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, a także współczesne rzeźby, grafiki, obrazy, instalacje i multimedia artystów z ASP w Warszawie inspirowane działalnością i odkryciami słynnego astronoma.

Na wystawie można było obejrzeć dzieła Heweliusza, m.in. *Prodromus astronomiae* i *Machinae coelestis pars posteriori* czy jeden z najwspanialszych atlasów nieba epoki nowożytnej *Firmamentum Sobiescianum*. Tytuł wystawy podkreślał dwa główne eksponowane na niej obiekty: (1) *Scutum Sobiescianum* – przedstawienie fragmentu północnej półkuli nieba z siedmioma gwiazdami opisanymi przez Heweliusza, zestawione w nową konstelację – herb Sobieskich Janina; (2) rytowana i trawiona przez samego Heweliusza mapa powierzchni Księżyca, wchodząca w skład dzieła *Selenographia, sive Lunae descriptio*. Jakość artystyczna tej pracy zadziwia do dziś perfekcją i uzyskanymi przez astronoma (i zarazem rytownika) kontrastami.

Współczesne prace graficzne, malarskie oraz instalacje artystów z Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie, zaprezentowane na terenie Orangerii i parku, odnosiły się do działalności gdańskiego astronoma i inspirowane były prowadzonymi przez Heweliusza badaniami oraz warstwą wizualną jego prac.

SŁOWA KLUCZOWE: Jan Heweliusz, *heveliana*, Jan III, *sobiesciana*, Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie

ABSTRACT: The temporary exhibition *The Moon and Sobieski's Shield. Hevelius' Masterpieces and Contemporary Art* at the Museum of King Jan III's Palace at Wilanów (22 April – 15 August 2022) was curated using works by Johannes Hevelius (added to the Polish National List of the 'Memory of the World' UNESCO Programme in 2021), *Sobiesciana* from the Gdańsk Library of the Polish Academy of Sciences, selected objects from the collection of the Museum of King Jan III's Palace at Wilanów, and contemporary sculptures, prints, paintings, installations and multimedia by artists from the Academy of Fine Arts in Warsaw.

The exhibition featured works by Hevelius, including *Prodromus astronomiae* and *Machinae coelestis pars posteriori*, as well as one of the finest atlases of the sky of the modern era: the *Firmamentum Sobiescianum*. The title of the exhibition highlights two main exhibited objects: (1) the *Scutum Sobiescianum* – a representation of a part of the sky's northern hemisphere with seven stars described by Hevelius composed into a new constellation to commemorate the Sobieski family coat of arms, Janina, which featured a shield; (2) a map of the surface of the Moon engraved and etched by Hevelius himself, included in the work *Selenographia, sive Lunae descriptio*. The artistic quality of this work still amazes us with the quality of the contrast that the astronomer (and engraver at the same time) managed to achieve.

Contemporary prints, paintings and installations presented in the Orangerie and the park, refer to the activities of the Gdańsk astronomer and were inspired by Hevelius's research and the visual aspect of his works.

KEYWORDS: Johannes Hevelius, *Heveliana*, Jan III, *Sobiesciana*, Academy of Fine Arts in Warsaw

KOMUNIKAT

KSIĘŻYC I TARCZA SOBIESKIEGO. HEVELIANA DAWNE I SZTUKA WSPÓŁCZESNA

Aleksandra Głowacz
Muzeum Pałacu Króla Jana III
w Wilanowie

Studia Wilanowskie
t. XXIX, 2022, s. 395–412
Rocznik, E-ISSN: 2720-0116

il. 1

Wystawa *Księżyc i Tarcza Sobieskiego. Heveliana dawne i sztuka współczesna*.
Część historyczna,
widok ogólny

Wystawa *Księżyc i Tarcza Sobieskiego. Heveliana dawne i sztuka współczesna*.
Część współczesna,
widok ogólny

il. 2

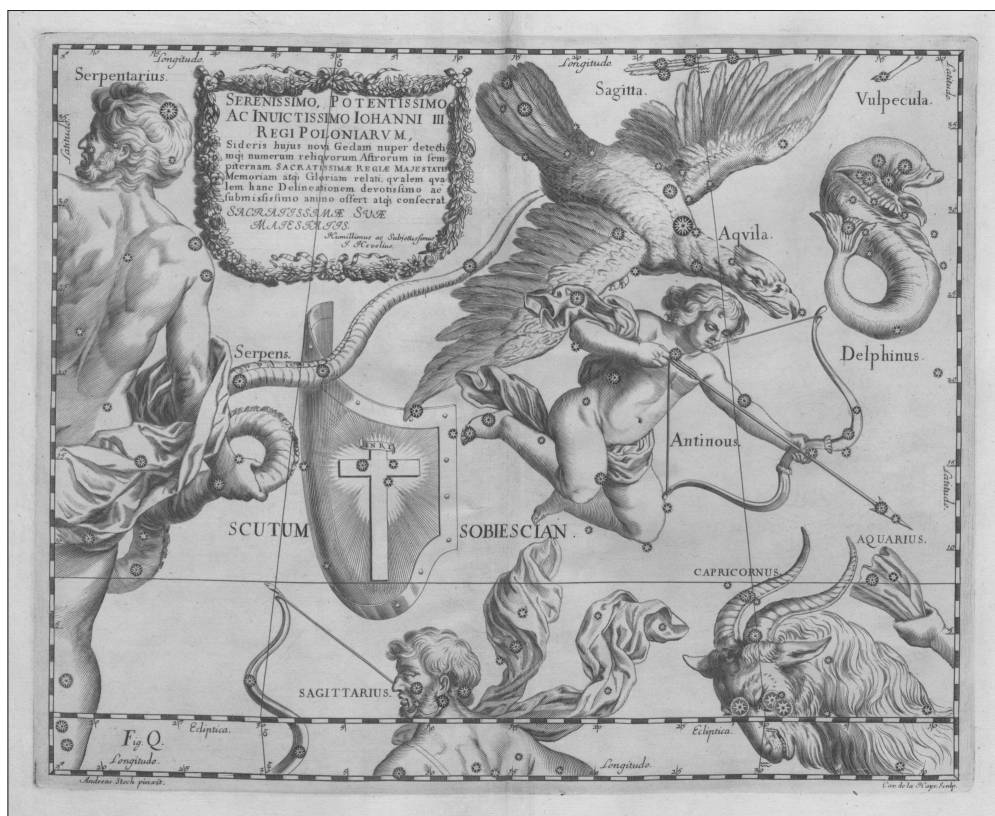
Wystawa czasowa prezentująca Jana Heweliusza jako uczonego i artystę, a także dzieła współczesnych artystów związanych z Akademią Sztuk Pięknych w Warszawie, inspirowane działalnością i odkryciami słynnego astronoma została otwarta w Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie 22 kwietnia 2022 roku (czynna do 15 sierpnia 2022 r.). Wydarzenie miało odbyć się rok wcześniej, co jednak uniemożliwiła pandemia. Przełożenie terminu otwarcia sprzyjało dalszym pracom nad współczesnymi obiektami, pozostającymi w dialogu z historyczną kolekcją dzieł Jana Heweliusza. Ekspozycja zlokalizowana została w Sali Uczt (belwederze pałacu wilanowskiego) oraz budynku Oranżerii. Dodatkowo w przestrzeni pałacu i parku wilanowskiego zasygnalizowano wybrane elementy dekoracji wiążące się z astronomią.

Na ekspozycję *Księżyc i Tarcza Sobieskiego. Heveliana dawne i sztuka współczesna* złożyły się dzieła Heweliusza oraz *sobiesciana* z Polskiej Akademii Nauk Biblioteki Gdańskiej, wybrane obiekty z kolekcji Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, a także współczesne rzeźby, grafiki, obrazy, instalacje i multimedia (il. 1 i 2). Pomysłodawczynią wystawy była Dorota Folga-Januszewska, znawczyni sztuki graficznej. Formuła i zakres ekspozycji nabrały kształtu w toku rozmów z Anną Walczak, dyrektorką PAN Biblioteki Gdańskiej, skąd użyczona została większość prezentowanych obiektów. Koncepcję współtworzyli także artyści Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie, oraz pracownice wilanowskiego muzeum odpowiedzialne za jej organizację, Aleksandra Głowacz i Marta Gołąbek oraz zespół przygotowujący specjalny program towarzyszący ekspozycji.

Prezentowane prace złożyły się na opowieść o relacji astronoma z dworem króla Jana III. Monarcha był żywo zainteresowany naukami ścisłymi, wśród nich astronomią¹. Podczas pobytów w Gdańsku wizytował obserwatorium astronomiczne Heweliusza, którego był patronem. W kręgu mecenatu naukowego i artystycznego Sobieskiego znalazł się cały kompleks przedsięwzięć Heweliusza – badania nieba oraz publikacje dokumentujące ich wyniki. Współpraca astronoma z królem była korzystna dla obu stron – Heweliusz dostał od króla wyposażenie pracowni, król za to otrzymał najszlachetniejszy dar, cenny wizerunkowo i propagandowo: tzw. Tarczę Sobieskiego (*Scutum Sobiescianum*) – gwiazdozbiór opisany i nazwany przez Heweliusza.

Przechowywane w PAN Bibliotece Gdańskiej *heveliana* to niemal kompletny zbiór wszystkich drukowanych dzieł Heweliusza – od pierwszego, wydanego w 1647 roku traktatu pt. *Selenographia sive Lunae descriptio*, po edycje wydane pośmiertnie (*Prodromus astronomiae*, *Catalogus stellarum fixarum*, *Firmamentum Sobiescianum sive*

¹ K. Targosz, *Jan Heweliusz uczonego – artysta*, Wrocław 1986, s. 36–37.

il. 3

Scutum Sobiescianum
z *Prodromus astronomiae*
Heweliusza

Uranographia)². Część z nich wytłoczona została we własnej drukarni słynnego astronoma. Wspaniale oprawione woluminy cechuje piękna szata edytorska, luksusowa oprawa i ciekawa historia. O randze tej kolekcji dzieł Jana Heweliusza świadczy fakt wpisania jej w 2021 roku na Polską Listę Krajową Programu UNESCO „Pamięć Świata”. Dzieła *Prodromus astronomiae* i *Firmamentum Sobiescianum* czy *Machinae coelestis pars posteriori* z roku 1679 – dedykowane były królowi Janowi III. Ozdabiają je artystyczne frontyspisy, winiety, ilustracje, atlas z kolei składa się z bogatego zespołu niezwykle ciekawych i wysokiej klasy artystycznej rycin ukazujących konstelacje (w formie figuratywnej) oraz obie półkule nieba, północną i południową. Przy powstaniu grafik współpracowały trzy osoby, gdyż oprócz sztycharza w pracę zaangażowani byli sam autor i miejscowy malarz Andreas Stech.

Wśród prezentowanych w Sali Uczt grafik szczególne miejsce zajęły dwie prace, które znalazły się w tytule wystawy. Pierwsza to *Scutum Sobiescianum* – przedstawienie fragmentu północnej półkuli nieba z siedmioma gwiazdami opisanymi przez Heweliusza (il. 3). Konstelacja upamiętniała króla Jana III i jego rodzinę. Zespół gwiazd przypomina

2 M. Michalska, *Heveliana*, w: *Księżyc i Tarcza Sobieskiego. Heveliana dawne i sztuka współczesna*, Warszawa 2022, s. 36–37.

il. 4

*Tabula Selenographica
z Selenographia, sive Lunae
descriptio* Heweliusza

kształtem gładką tarczę herbu Sobieskich – Janiny. Rycina pochodzi z *Firmamentum Sobiescianum sive uranographia*, trzeciej części traktatu astronomicznego Heweliusza *Prodromus astronomiae*. Druga grafika to mapa Księżyca, unikalna praca rytowana i trawiona przez samego Heweliusza, pochodząca z dzieła *Selenographia, sive Lunae descriptio*. Przedstawia ona widoczną z Ziemi powierzchnię Księżyca wraz z granicami jego libracji. Jakość artystyczna tej pracy zadziwia do dziś perfekcją i uzyskanymi kontrastami walorowymi ukazującymi zróżnicowanie powierzchni Księżyca (il. 4).

Po raz pierwszy udostępniono szerokiej publiczności monumentalne dzieło historyka i astronoma Stanisława Lubienieckiego, *Theatrum cometicum*. Ten nowy nabytek w kolekcji Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie zawiera listy wymieniane przez Lubienieckiego w ramach Rzeczypospolitej uczonych m.in. z Janem Heweliuszem, podejmujące temat komet.

Wystawione obiekty pochodzące z kolekcji PAN Biblioteki Gdańskiej przybliżyły też związki Jana III z miastem Gdańskiem. Relację tę przypominają muzealia odnoszące się do postaci Sobieskiego oraz członków jego rodziny, tzw. *sobiesciana*. Na zbiór składają się teksty

il. 5

Wystawa *Księżyc i Tarcza Sobieskiego. Heveliana dawne i sztuka współczesna*. Część historyczna

okolicznościowe oraz grafiki upamiętniające wydarzeniami z życia Jana Sobieskiego (il. 5).

Księżyc i Tarcza Sobieskiego. Heveliana dawne i sztuka współczesna łączy historię z teraźniejszością, sztukę i naukę epoki baroku z różnorodnymi formami artystycznej ekspresji twórców XXI wieku. Na terenie Oranżerii i parku historycznej rezydencji wilanowskiej zgromadzono prace wykładowców i doktorantów Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. Współczesne prace graficzne, malarskie oraz instalacje odnoszą się do działalności gdańskiego astronoma i niewątpliwie inspirowane są prowadzonymi przez Heweliusza badaniami nieboskłonu (m.in. obserwacjami Księżyca, odkrytymi gwiazdozbiorami), a także warstwą wizualną jego prac naukowych. Autorami wystawionych prac byli: Magdalena Boffito, Mariusz Bonna, Paulina Buźniak, Nastazja Ciupa, Aleksander Czekaj, Małgorzata Ćwiek, Mateusz Dąbrowski, Paul Wirkus, Natalia Dołgowska, Henryk Gostyński i Anna Szyjłowska Piotrowska, Krzysztof Jabłonowski, Maciej Januszewski, Katarzyna Stefania Józefowicz, Anna Kacprzak, Kimba Frances Kerner, Beata Konarska, Klaudia Krynicka, Magdalena Kubik, Irena Ławruszko, Ewa Łuczak, Ryszard Ługowski, Paweł Nowak, Dorota Optułowicz McQuaid, Błażej Ostoję Lniski, Aleksandra Owczarek, Alina Potemska, Zuzanna Sitarska, Piotr Smolnicki, Jacek Staszewski, Magdalena Nowakowska Troniewska, Wojciech Tylbor Kubrakiewicz, Andrzej Węclawski, Małgorzata Zaremba, Karolina Zimna-Stelmaszewska, Igor Żukowicz.

il. 6

Wystawa *Księżyc i Tarcza Sobieskiego. Heveliana dawne i sztuka współczesna*.
Część współczesna, widok ogólny

Z wilanowskiej Sali Uczt, gdzie usytuowano historyczną część wystawy, zwiedzający przechodzili do Apartamentów Królewskich, w których znalazły się inspirowane tematyką kosmologiczną obiekty z czasów króla Jana III. Program ikonograficzny dekoracji pałacu pełen jest odwołań do natury wszechświata i zmieniającej się wiedzy o nim. „Nie brak tu również szeregu odniesień uprawniających do pojmowania pałacu jako mikrokosmosu, obrazu Rzeczypospolitej, jeśli nie wręcz odzwierciedlenia harmonii wszechświata”³. W marmurowej klatce pałacu umieszczone zostały także współczesne prace malarskie.

Instalacje artystyczne rozmieszczono także w parku. Na tarasie górnym ogrodów ustawiono *Kosmos* autorstwa Beaty Konarskiej. Przestrzena forma złożona została z wielobarwnych, metalowych elementów, które poruszały się dynamicznie pod wpływem wiatru. Na tarasie dolnym ogrodu barokowego prezentowano pracę Mateusza Dąbrowskiego *Hevelius*. Rozłożona centralnie na trawniku, tworzyła kształt gwiazdy. Instalacja stopniowo zarastała trawą, wpisując się w krajobraz wilanowskich ogrodów.

W budynku Oranżerii usytuowana została część druga wystawy. Ekspozycja zaprojektowana przez Barbarę Kowalewską została zaaranżowana na planie ośmiu faz księżyca (il. 6). Motyw księżyca dostrzec można w wielu pracach prezentowanych na ekspozycji. Natomiast odwołania do gwiazdozbioru Tarcza Sobieskiego znajdziemy w pracach

3 D. Walawender-Musz, A. Janda, *Mysterium Cosmographicum króla Jana*, w: *Gwiazdy Sobiesciańskie*, Warszawa 2012, s. 35.

Karoliny Zimnej-Stelmaszewskiej. Artystka, sięgnąwszy po techniki graficzne, które zyskały popularność w XVII wieku – akwafortę i akwafortę, przygotowała model trójwymiarowy konstelacji *Scutum Sobiescianum*, któremu towarzyszyły graficzne reprezentacje tego gwiazdozbioru. Gest umieszczenia pomnika na nieboskłonnie łączy tradycję ofiarowywania nazw konstelacji bohaterom z koniecznością wyznaczenia przestrzeni do oddawania im chwały. Praca Ryszarda Ługowskiego *Pomnik Jazdy Polskiej w Mgławicy Koński Leb w Orionie* tworzyła ironiczną odpowiedź na pomnikomanię, odwołując się jednocześnie do polskich resentymentów w odniesieniu do okresu międzywojennego.

Ekspozycja obudowana została działaniami edukacyjnymi adresowanymi do młodzieży, osób dorosłych, gości indywidualnych, obejmującymi spacer edukacyjny, warsztaty plastyczne, kulinarne czy kaligraficzne. We współpracy z partnerami wystawy Polską Agencją Kosmiczną POLSA oraz Polskim Towarzystwem Astronomicznym zorganizowano wydarzenia towarzyszące, popularyzujące dokonania naukowe Jana Heweliusza oraz zachęcające do obserwacji Słońca i Księżycy. Aby zminimalizować barierę w dostępie do części historycznej wystawy zlokalizowanej w Sali Uczt (belwederze wilanowskiego pałacu), przygotowano film z oprowadzaniem online. Z myślą o osobach z niepełnosprawnością wzroku zapewniono także audiodeskrypcję wystawy czasowej. Program towarzyszący wystawie przygotowali: Joanna Jaroć, Adrian Ordakowski, Katarzyna Pietrzak, Joanna Pniewska, Martyna Sowińska-Paszkowska vel Pasek, Marta Walewska.

Na potrzeby ekspozycji opracowano katalog zaprojektowany przez autora identyfikacji wizualnej wystawy Lecha Majewskiego oraz książkę autorstwa Piotra Pietrzaka pt. *Niebo Heweliusza*, adresowaną do rodzin z dziećmi.

Wystawa *hevelianów* w Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie została pomyślana tak, by z jednej strony pokazać piękne dowody dawnej myśli naukowej zapisanej w ciekawej formie artystycznej i jej wpływ na sztukę i naukę w XVII wieku, z drugiej zaś – przypomnieć, że dziedzictwo jest stymulatorem współczesnej kultury. Zachowane do dziś publikacje naukowe Heweliusza mogą być postrzegane jako niezwykle inspirujące źródło, zarówno pod względem estetycznym, jak i naukowym. Potwierdziła to wystawa *Księżyc i Tarcza Sobieskiego. Heveliana dawne i sztuka współczesna*, będąc świadectwem przekraczającej ramy czasu, refleksji nad tym, co uniwersalne.

BIBLIOGRAFIA (WYBÓR)

- Grell Ch., *Jan Heweliusz i jego czasy*, przeł. I. Kraszewski, Warszawa–Gdańsk 2016.
- Księżyc i Tarcza Sobieskiego, Heveliana dawne i sztuka współczesna*, red. D. Folga-Januszewska, Warszawa 2022.

Targosz K., *Jan Heweliusz – uczoney, artysta*, Wrocław 1986.

Walawender-Musz D., Janda A., *Mysterium Cosmographicum Króla Jana*, w: *Gwiazdy Sobiesciańskie*, Warszawa 2012, s. 5–113.

SPIS ILUSTRACJI

403

- s. 396 Wystawa *Księżyc i Tarcza Sobieskiego. Heveliana dawne i sztuka współczesna. Część historyczna*, widok ogólny; fot. A. Indyk
- s. 396 Wystawa *Księżyc i Tarcza Sobieskiego. Heveliana dawne i sztuka współczesna. Część współczesna*, widok ogólny; fot. A. Indyk
- s. 398 *Scutum Sobiescianum z Prodrumus astronomiae* Heweliusza; fot. Digital Center PAN Biblioteka Gdańska
- s. 399 *Tabula Selenographica z Selenographia, sive Lunae descriptio* Heweliusza; fot. Digital Center PAN Biblioteka Gdańska
- s. 400 Wystawa *Księżyc i Tarcza Sobieskiego. Heveliana dawne i sztuka współczesna. Część historyczna*; fot. A. Indyk
- s. 401 Wystawa *Księżyc i Tarcza Sobieskiego. Heveliana dawne i sztuka współczesna. Część współczesna*, widok ogólny; fot. A. Indyk

ALEKSANDRA GŁOWACZ

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1223-2573>

Historyczka sztuki, edukatorka muzealna. Odpowiedzialna za realizację krajowych i międzynarodowych projektów edukacyjnych, wydarzeń kulturalnych w Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie. Specjalizuje się w ewaluacji programów edukacyjnych. Kuratorka organizacyjna wystawy *Księżyc i Tarcza Sobieskiego. Heveliana dawne i sztuka współczesna*.

Opracowanie zostało wykonane w ramach prac statutowych Muzeum.

Kontakt: glowacz-ola@o2.pl